

Strindberg och homosexualiteten

En biografisk studie

Göran Söderström

Få författare har haft så stort inflytande på sin samtids syn på könsrelationer som August Strindberg. Bland de frågor om manligt och kvinnligt som ständigt återkommer i hans författarskap återfinns inte oväntat också homosexualiteten, där han på svenskt område kan sägas ha brutit tysthetsval-len. I en senare artikel i detta nummer behandlar Matthew Roy hans förhållande till den samtida vetenskapen; här skall främst hans personliga förhållanden och hur de avspeglas i hans skrifter beröras. Artikeln skrevs ursprungligen som ett föredrag inför Historiegruppen i Göteborg i början av 1980-talet.

Det finns två viktiga ingångar till en studie om August Strindberg och homosexualiteten: hans reaktion inför de inslag av "kvinnliga" känslor han fann i sitt eget väsen respektive hans roll som den förste svenske författare som försökt skildra en lesbisk kvinnas driftsliv.

I mars 1893 skriver Strindberg till sin blivande andra hustru, Frida Uhl:

Du hast ein Körnchen von einem Mann in Dir und ich ein Tröpfchen von einem Weib! Das macht ein schönes, tolles Paar!

Litteraturhistorikern Olle Holmberg betonade redan på 1920-talet i en artikel kallad "Strindberg i kvinnoläget" starkt Strindbergs femininitet:

Hans diktningens sfär är hemmet, hans sida är spinsidan minst lika mycket som svärdsidan, och, ehuru man, hade han sådana drag i sin natur, att han ur närmaste kunskapskälla kunde begå indiskretioner om den kvinnliga psyken; låt vara att han gjorde det mest om hennes sämre sidor.¹

Det är också omvittnat från många kvinnliga skådespelerskor att Strindbergs kvinnoroller känns alldeles naturliga att spela, trots att så många av hans kvinnliga rollgestalter i princip representerar osympatiska karaktärer.

Också Strindbergs samtida framhävde gärna de kvinnliga dragen hos honom, både i uppträdande och utseende, som de fint formade dragen och den kvinnligt veka och vackra munnen. En av de elakaste skildringarna i det avseendet återfinns hos hans tidigare vän och förtrogne, författaren Adolf Paul, i dennes *Min Strindbergsbok* 1930. Han skildrar den badande Strindberg på Rügen 1893, då denne var 44 år gammal:

En gång övervann han sin rädsla att bli dränkt av oss andra, badade med, dök under och var försvunnen! Ty vad som dök upp igen ur djupet var en helt annan människa! Ingen man mer, utan en gammal käring! Huvudet hade förlorat halva massan, lejonmanen klubbade tätt vid hjässan, det kantiga, fårade ansiktet med den spetsiga, minimala hakan och den lilla skvalleraktiga munnen passade bättre till de smala, muskellösa armarna! Den gamla käringen, som dag ut, dag in gnatade över livets vedermödor, stod plötsligt livslevande inför oss.

På ett annat ställe understryker Paul Strindbergs kvinnliga drag med andra vändningar:

Han var en enda oerhörd andlig feminitet, vars fantasi bjöd ut sig och höll till godo med första bästa bagatell som kom i hans väg, bara den hade någonting att ge honom.

Bekämpade han kvinnan så var det i grund och botten intet annat än kamp mot det kvinnliga elementet i hans väsen.²

Det är uppenbart att Adolf Paul här njuter av att såra Strindberg på ett ömtåligt ställe. Strindberg försökte tidigt förbättra sina veka anletsdrag genom att bära stort uppkammat hår och mustasch och haksäck. När första hustrun Siri von Essen under en period på 1880-talet fick honom att lägga om frisyr tolkade han det senare som ett förrädiskt försök att beröva honom hans manlighet. Hans konstitutionella blyghet och bristande självförtroende i samvaron med människor fick honom, som hans vän och medarbetare den franske psykologen Marcel Réja påpekat, att bli den valde och inte den väljande i sina kärleksrelationer.³ Under sina tre äktenskap – alltid med i hög grad "emanciperade" yrkeskvinnor med stark vilja och självständigt uppträdande – greps han gång på gång av oro för att förlora sin manlighet, vilket yttrade sig i oersonlig svartsjuka. Hustruns intresse för andra män utgjorde ett bevis för hans egen otillräcklighet som man. Han såg kvinnoemancipationen som ett försök att beröva mannen hans kön och ville återföra förhållandet till den "naturliga" motsättningen hane-hona. Hela Strindbergs s.k. kvinnohat kan förenklat återföras till det freudianerna kallar kastrationsskräck. Han var rädd för sin egen njutningsfyllda men "omanliga" underkastelse under kvinnan-modern: på detta sätt bar han inom sig fröet till sina äktenskaps undergång men också fröet till sin intensiva könskampsdramatik.

Det är typiskt för Strindbergs kända kluvenhet i viktiga avseenden att medan han olikt de flesta samtida understödde sina hustrus och även sista kärleken Fanny Falkners yrkesroller angrepp han de vid denna tid fåtaliga yrkesaktiva kvinnorna ur traditionellt könsperspektiv. Från Holte i Danmark skriver han 10 mars 1889 till Ola Hansson:

Författarinna och artistinna är hora. = en kvinna som förlorat könskaraktererna = passivitet.

Emanciperade kvinnorna likna på ett hår hororna – och skulle vara horor (yrkeshoror med abnorm könsdrift) om de föddes i fattigdom och obildning.¹

Samtidigt som alla hans kvinnor såsom Réja uttrycker det var i avsaknad av "verklig kvinnlig tillbakadragenhet och skygghet" tillhör de som Strindberg själv flera gånger noterat alla samma typ: lätt androgyna, pojaktigt slanka. När Strindberg i en känd replik i *Fordringsägare* karakteriserar en naken kvinna som "en yngling med spenar på bröstet, en ofullgången man" skulle säkert t.ex. vännen Anders Zorn protesterat högljutt över en sådan beskrivning av kvinnans anatomi. I *En dæres försvarstal* berättar Strindberg hur han tidigt föreställde sig Marie/Siri som en androgyn Diana; "för mycket pojke, för lite flicka".² Han förälskade sig i Harriet Bosse i hennes roll som den uttalat androgyna Puck i *En midsommarnattsdröm* och lät förstora upp rollporträttet till kroppsstor skala för att minnas henne så när hon inte längre bodde hos honom. Efter första repetitionen av *Till Damaskus* på Dramaten 15 november 1900 drömer han förälskat om henne och noterar i dagboken (delvis med grekiska bokstäver) "Hon hade inga bröst, absolut inga!".

Rädsan för homosexualiteten

Det är ganska självfallet att Strindberg i sin ömtåliga mansroll måste känna oro för alla känslor som han uppfattade som veka och omanliga. Det finns ingenting som tyder på att han någonsin, ens i ungdomen, skulle ha deltagit i någon som helst homosexuell praktik, inte heller att han skulle ha upplevt någon allvarligare erotisk dragning till en annan man. Det lätt exhibitionistiska draget i Strindbergs självbekännelser och självförebåelser gör det osannolikt att han helt skulle ha fördolt sådana upplevelser. Ändå blir hans fullt normala möjlighet till känslostimulans inför personer av samma kön någonting skrämmande. Han skriver i sin Ockulta dagbok den 16 september 1901 då hans tredje hustru Harriet Bosse kort tid efter bröllopet efter en allvarlig osämja lämnat honom:

På afstånd känner jag hur hon går omkring och smutsar ned min själ, hvilken jag under mina Inferno-år tvättat temligen ren. Jag erfar som om jag genom henne inträdde i oloflig förbindelse med män. Detta plågar mig, som alltid haft en fasa för kontakter med mitt eget kön. Till den grad att jag brutit vänskapsförbindelser då vänskapen från vännens sida antog en klibbig karakter liknande kärlek. (Dessa brytningar har jag aldrig kunnat förklara för andra).

I både *Giftas*-novellen "Den brottsliga naturen" 1885 och vivisektionen "Les pervers" 1894 finns det avsnitt som gör det sannolikt att Strindberg själv i ungdomen upplevt en till homoerotik gränsande svärmisk känsla för en pojkvän. Avsnittet i "Den brottsliga naturen" lyder:

– Minns du när du gick i skolan [...] huru du hade vänskapsförbindelser med jämna åriga. Ni gingo alltid tillsammans från läroverket, sökte alltid varandra på lediga stunder, delade meningar och kassa. Ja du kunde till och med vara svartsjuk på din vän om du såg honom försumma dig för andra. Inte sant?

– Jo, men det var vänskap!

– Ja det var det! Men så börjar kärleken också mellan de motsatta könen. Det skall gå långt om innan någondra tillåter sig eller ens känner behov av en kroppslig beröring i en kyss eller en smekning. [...] Det är aldeles oskyldigt, inte frågan om det, men symptomen likna bra mycket vad man kallar kärlek.⁶

Passusen i "De perversa" lyder i svensk översättning:

Om ynglingen i gymnasiet en dag upptäcker att hans blickar vilar längre på en viss kamrat, att han föredrar dennes sällskap framför de andras, att han blir svartsjuk, så är det alltjämt ingen fara på färde, förutsatt att inte samtidigt de unga flickorna inger honom motvilja.

Strindbergs äldre bror har berättat om hans ovanliga blyghet som barn: när han skulle byta underkläder lämnade han alltid brödernas gemensamma rum och dolde sig i en garderob. I den första *Giftas*-novellen från 1884, "Dygdens lön", ger han i en självbiografisk skiss en skildring av sin pubertetstid, av blyga men kyska förälskelser i flickor, av den skrämde men misslyckade kampen mot onanin fram till de första studentåren. Novellens slut är däremot inte självbiografiskt: här får Strindbergs tidigare alter ego ett öde som han tycks ha fruktat i sin avhållsamhet:

Hösten därefter började ett rykte löpa i Uppsala, ett otäckt rykte, som drog likt ett mörkt moln över horisonten. [...] Man viskade att Theodor Wennerström i ett anfall av ursinne hade överfallit en kamrat i sitt hem och gjort honom skamliga propositioner. Den gången hade man viskat sant. Fadren kom upp till Uppsala och höll råd med dekanus i teologiska fakulteten. Professorn i patologi tillkallades. Vad skulle man göra.⁸

Detta är uppenbarligen inte Strindbergs egen historia: den går sannolikt tillbaka på en episod som han skildrar i självbiografien *Tjänstekvinnans son* och som handlar om den äldre kamraten i det litterära sällskapet Runa, Josef Linck med signaturen Is (Johan är Strindbergs namn i självbiografien):

Is utgjorde en tid hans enda sällskap, innan kamraterna hunno upp. Han var alltid ogenomtränglig, sällsam, men fångslande. Slutligen en afton visade han en ny sida. Mitt i ett samtal, under det Johan berättade innehållet av sin nya Blotsven, började hans ögon glöda, och han föreföll endast se på Johan, icke höra. Därpå blev han elegisk, talade illa om kvinnorna och kom slutligen fram till Johan för att kyssa honom. Liksom gåtan i ett ögonblick blivit löst, och han insåg charlatanens hemlighet, tog Johan honom i bröstet och kastade honom i ett hörn mellan kakelugnen

och en byrå, och där låg som en säck den lilla skruppna kroppen: Det var alltså därför han, den gamle studenten, hade sökt ynglingarnes förbund! Det var därför!⁹

Inte förvånande blev det i verkligheten ingen reaktion på Lincks närmanden av det slag Strindberg skildrar i novellen: han fortsatte att umgås med den äldre vännen som förut men kallar honom i brev till andra ”den galne Linck”. Uppståndelsen i novellen är uppenbarligen Strindbergs skräckvision av vad som skulle ha hänt om han själv, som ju dittills varit förebilden i berättelsen, hade fallit för de frestelser som han trots allt tycks ha upplevt.¹⁰

Episoden med Linck var inte Strindbergs första kontakt med homosexuella i Uppsala. Tidigare i självbiografien berättar han en historia som i huvudsak kan beläggas i samtida brev:

En liten händelse av ovanlig beskaffenhet kom emellertid att rikta hans erfarenhet på ett område, som är nästan hermetiskt slutet och som det är på tiden att öppna, för att få frågan utredd. En morgon i början av terminen kom ett visitkort till Johan och Fritz från gästgivargården, med inbjudning att besöka vännen von X., legationssekreterare vid X:ska ambassaden i Stockholm. [...]

På sommaren efter studentexamen hade Johan jämte sitt kotteri varit på Hasselbacken. Där hade de blivit presenterade för legationssekreteraren X., som slagit sig ner hos dem. Det var en äldre man med simmiga ögon, men med ett mycket gemytligt, nedlåtande sätt. Han drack duskål med gossarne, av vilka några kände honom sedan soaréer hos kammarherrn.

Man drack mer än man tålde, och herr v. X. skulle till staden. Han tog en droska; Johan och Fritz följde med. [...] Under vägen säger v. X.

– Nu ska ni komma opp med mig och dricka ett glas champagne.

Johan tackar, men Fritz blinkar med ögonen och säger nej.

– Vi skola bort på en bjudning, säger han, och måste hem och kläda oss först.

Johan gör ögon, men Fritz trampar honom på foten.

– Var bor ni då, skall jag föra er hem, säger v. X.

– Vid Brunkebergstorg numro 11, ljuger Fritz. Johan begrep ingenting. Droskan stannar vid Brunkeberg, och Fritz drar kamraten in i portgången.

– Vad är det här för slag? frågar Johan.

– Ah, det är ett gammalt svin, säger Fritz, och jag ville bli av med honom.

Johan tyckte det var mystiskt, men saken föll i glömska. Nu revs den opp igen. De gingo till hotellet och träffade där en kamrat av gamla gardet, som också var inbjuden. Nå! De åkte till Uppsala högar, där deras namn ännu stå skrivna i boken till en tvetydig erinran om ett illa valt sällskap. Kamraterna äro döda, den fina herrn landsförvisad, efter vad man påstår, och Johan ensam är vid litet liv. [...]

Så bryter man upp och går till Flustret att dricka kaffe. Herr v. X. vill sitta inne, men pojkarne vilja visa sin fina bekantskap och sitta ute. Det blir vid det. Men nu skockas adliga ynglingar omkring deras bord, hälsa bekant men skämtsamt, på v. X. och skratta åt hans sällskap.

– Vad fan skratta de åt? säger Johan.

– Vi ä’ fulla naturligtvis.

Det blev afton, och v. X. skall resa hem med tåget. Kamraterna följa till station. Fritz och Johan stanna på perrongen, men en annan följer med in i vaggongen.

Därpå kommer han ut baklänges och smäller dörren igen med ett »dra åt helvete!»
 – Ett sånt as, han ville kyssa mig på mun! säger han ännu darrande och tar kamraterna med sig bort genom folkhopen.
 – Vad var det?
 – Det var hans sed, föreslog Fritz.
 – Nej, det var en djävul, säger den, andre.
 – Har han drivit med oss? frågar Johan. Det var därför de skrattade på Flustret.
 Man kom icke till något resultat, men man kände sig bedragen och oöfifredsställd.
 Vad var detta nu? Det var historien om »den gamle herrn», som varje yngling väl någon gång kommit ut för, och Johan erinrade sig sedan att han i klockargården i Vidala hört berättas en mystisk historia om en gosse, som fick guldklocka och så mycket pengar han ville av en »gammal herre». Varför? Det visste ej sagesmannen.

Av ett brev från Strindberg till hans far framgår det att den här episoden ägde rum i september 1867, då Strindberg som nybliven 18-årig student just anlänt till Uppsala. Legationssekreteraren hette Fredrik von der Maase och tjänstgjorde vid danska legationen i Stockholm. Berättelsen i självbiografien är tillrättalagd för att visa Strindberg som en större oskuld än han egentligen var: deltagare vid middagen var i själva verket förutom Strindberg och en enstaka kamrat också Maases s.k. handsekreterare, man var alltså två par. I brevet till fadern karakteriserar Strindberg Maase som »som menniska en stackare» men framhåller att »festen fortsattes hela eftermiddagen till qvällen då han reste, högst nöjd med sin Uppsalafärd».

Man får onekligen den känslan att Strindbergs moraliska upprördhet var större 1886 då självbiografien skrevs än då händelserna verkligen inträffade. År 1867 var det bara två och ett halvt år sedan homosexualiteten första gången blev uttryckligen straffbar genom 1864 års strafflag. Av det bevarade arkivaliska rättsmaterialet tycks framgå att homosexuellt beteende ännu ganska länge efter den formella kriminaliseringen visserligen var väl känt men tystades ner och möjligen blev föremål för diskret skvaller.¹¹

Den vuxne Strindberg och homoerotiken

Strindberg var som ung starkt pietistiskt påverkad med en bigott moralsyn, som skulle återkomma efter Infernokrisen. Rädslan för den farliga, sinnliga kvinnan, den leda fresterskan, präglar ännu genombrottsromanen *Röda Rummet* 1879. I teaterepisoden i romanen förekommer den unge oerfarne debutanten Rehnghjelm, vars utseende av teaterdirektören jämförs med kejsar Hadrianus älskling, den klassiska typen för den veke ynglingen i ett homoerotiskt förhållande: »Det var en grann karl! En fin karl! Vacker som en Antinous!» Rehnghjelm räddas från umgänget med den vackra och erfarna skådespelerskan Agnes, senare i romanen återkommande som fallen kvinna, av den demoniske kvinnohataren skådespelaren Falander. I romanen antas kvinnohatet härröra från hans kännedom om kvinnors falskhet, medan samma kvinnohat hos den

främste förebilden, den kände skådespelaren Gustaf Fredriksson, Frippe kallad, härrörde från hans av Strindberg väl kända homosexualitet.¹² Man kan tolka det som att Strindberg menar att homosexualitet uppkommer på grund av besvikelse över mindervärdiga kvinnor; som senare skall visas har han en liknande förklaring av lesbiskhet.

Anspelningar på teaterledaren Fredrikssons homosexualitet förekommer flera gånger i Strindbergs brevväxling med sin nära vän Pehr Staaf. När Fredriksson 1882 fick *Litteris et Artibus* av Oscar II skriver Strindberg till Staaf med motiveringen att ordensväsendet var ett sätt för kungen att utdela offentliga skymfar:

För Fredriksson var det en prickning i anseende till hans kända brott mot 18 Kap. 10 § S.L. Det blef sålunda ett slags förvandlingsstraff för honom.¹³

Hänvisningar till den paragraf i Strafflagen som kriminaliserade "otukt som emot naturen är" förekommer ganska ofta i Strindbergs brevväxling och skrifter. I augusti 1883 skriver Staaf till Strindberg på Kymmendö: "Har du sett om kyparn, som sköt sig i Fredrikssons våning, Der måtte en hund ligga begravnen." Strindberg replikerar nyfiket: "Hvad var det för en kyparhistoria Den roar mig! Har den stått i något blad? Tala om!"¹⁴ Senare på året återkommer han till historien i brev från Paris med en dålig s.k. göteborgsvits:

Har du hört hvad Fredrikssons bostad heter efter det rumphuggaren sköt sig der?
En göteborgare kallar den Skyttianum, och stjerktnullaren F. Kallas Skyttianus!
Klent? Hva?¹⁵

Men Strindberg skulle också ta upp homosexualiteten från en mera allvarlig sida, denna gång på tal om hans gamle vän och supporter Georg Lundström, den kände kåsören och tidningsredaktören Jörgen, som varit hans trogna stöd i samband med Giftasprocessen 1884.¹⁶ Strindberg skriver i mars 1885 till deras gemensamma vän Isidor Kjellberg:

Det är synd att den mannen skall ha ryktet om sig att vara abnorm i könsförhållandena. Menskorna äro ej än nog upplysta att betrakta detta som en olycka en nyck af naturen, utan anse det som ett brott! [...] Emellertid denna naturens bristfällighet gör under nuvarande förhållanden Jörgen omöjlig till ungdomens ledare! Jag har varit för mycket i elden för att dra mig, oaktadt de många varnande brev jag fått!¹⁷

I *Giftas II*, författad i Frankrike påföljande sommar, infogade Strindberg en resonerande novell som ett försök att förklara och därmed försvara homosexualiteten eller pederastin, enligt novellen "en yrkessjukdom hos sjömän och munkar". Titeln, "Den brottsliga naturen", markerar att Strindberg liksom i

brevet inte ser homosexualiteten som en självförvållad synd utan som en naturens om än beklagliga nyck. Hans hänvisningar i novellen till förhållandet mellan Sokrates och Alkibiades är uppenbarligen avsedda att höja homoerotiken över den 'stinkande förruttnelse' som Strindberg året innan förknippat den med i novellen "Dygdens lön".¹⁸ I *Svarta fanor* 1907 skulle han se kritiskt på sitt försök till förstående tolkning i novellen:

Han hade haft kamrater som i ungdomen visat konträra drifter, senare gift sig, men återfallit likafullt. Dessa erfarenheter hade narrat honom liksom andra, att i en av sina skrifter söka förklara denna abnormitet, och förklaringen antog formen av en ursäkt, kanske ett försvar för deras otillräknelighet. Men då hade han fått båda lägren över sig.

– Han försvarar lasten! skrek de oförvitliga. Och de försvarade läto förstå att de icke behövde något försvar. De stodo över allt det där småborgerliga betraktelsesättet.¹⁹

Det skulle dröja nio år innan han återvände till ämnet för de manliga homosexuellas del, i vivisektionen "De perversa" 1894.

"Tribader"

Medan manlig homosexualitet säkert alltid varit en känd företeelse för vuxna människor, var den kvinnliga motsvarigheten länge okänd eller förnekad. Varma känslor och smeksamhet mellan kvinnor ansågs höra till deras natur, och det finns ingenting som tyder på att Strindberg från början hade en annan uppfattning. Lillian Faderman framhåller i sin kända bok *Surpassing the love of men* (1981) Strindbergs beskrivning av 'tribadförhållandet' mellan sin första hustru Siri von Essen och hennes yngre väninna Marie David i *En dâres försvarstal* som en av de första litterära skildringarna av kvinnlig homosexualitet.

Den unga friherrinnan von Essen Wrangel, gift med en konstnärligt intresserad gardeskapten av bästa familj, Carl Gustaf Wrangel, med vilken hon hade en liten dotter, hade liksom sin man en olycklig kärlek till teatervärlden. År 1875, då makarnas säkerligen från början ganska svala äktenskap mest höll ihop av vänskap och den veke Wrangel med hustruns förstäelse i stället uppvaktade hennes i hemmet boende kusin, såg makarna den unge författaren August Strindberg som en öppning mot den stora fria konstnärsvärlden. Den moraliskt strängt uppfostrade fick uppleva att hans svärmeri för friherrinnan Wrangel livligt understöddes av hennes make. Strindberg skulle hjälpa henne att bli skådespelerska, något på den tiden otänkbart för en gift adelsdam, och skulle hjälpa honom att avveckla sitt äktenskap. Det är omvittnat av många att Siri von Essen saknade konventionella hämningar när det gällde sällskapsumgänget mellan män och kvinnor, alltså saknade den "naturliga blygsamhet" som ansågs skilja kvinnor från män, ärbara kvinnor från fallna.²⁰ I stark kontrast till sin andre man tycks hon också saknat alla anlag för svartsjuka.

I den bevarade brevväxlingen mellan henne och Strindberg, som han senare redigerade till den självbiografiska volymen *Han och hon*, finns många exempel på hennes spontana uttryck för känslsamhet gentemot både män och kvinnor. Dagen efter ett besök hos Strindbergs syster och sväger medan Siri fortfarande var gift med Carl Gustaf Wrangel skriver hon:

Vad hon var snäll Er lilla syster – inom hennes lilla lugna bröst ha visst aldrig sådana stormar rasat. – Huru skulle jag våga henne då hon så vänligt smekte mig – lade sitt lilla huvud intill mig och bad: "Anförtro mig, du kan lita på mig." – Kunde jag motstå att öppna mitt hjärta för en varelse som så frivilligt gjorde sig till min vän – [...] vad hon är för ett älskligt barn! Min Gud!! Min Gud!!!²¹

I och med giftermålet med Strindberg fick hon sitt främsta umgänge inom den konstnärsvärld dit hon så häftigt längtat: hon hörde till de uppsluppna i en umgängeskrets av skådespelare, operasångare, konstnärer och författare. Trots att hon med stor sannolikhet aldrig bedrog sin man – utom, karaktäristiskt nog, troligen med sin före detta man i svackan mellan de båda äktenskapen – fanns det även hos de fria och till synes okonventionella konstnärerna en växande kritik mot hennes brist på konventioner, särskilt beträffande alkoholförtäring och öppen kurtis – hon ansågs allmänt spela över. Även i dessa kretsar ansåg man att en kvinna skulle vara måttfull beträffande sprithaltiga drycker och vara passivt återhållsam i erotiska affärer.

I *En dæres försvarstal* säger sig Strindberg ha tidigt varnat henne för ett alltför smeksamt uppträdande både gentemot tjänsteflickan och mot kvinnliga kamrater på teatern. Sannolikt kan både Strindbergs förebräelser mot hennes 'mindre passande' smeksamhet och Siris protester mot hans bigotta moral ha en bakgrund i verkligheten, även om händelserna är groteskt omtolkade sedan han börjat se dem som förebud till vad han skulle kalla hustruns "tribad-" eller "sodomitmenage".

Efter striderna kring de politiskt radikala böckerna *Svenska folket* och *Nya riket* gick Strindberg 1883 i frivillig landsflykt och anslöt sig till sina vänner bland de radikala svenska konstnärerna i Frankrike. Ett par av familjens nära vänner, Erik Thyselius och Carl Larsson, har antytt att flykten också grundade sig på slitningar inom äktenskapet. Dessa slitningar återspeglas redan i den första *Giftas*-samlingen 1884, och blev inte mindre efter det följande åtalet och reaktionen i Sverige efter detta. Strindberg ansåg att angreppen var initierade av kvinnosakskvinnorna och hans tidigare ganska radikala kvinnosakssyn förvandlades till kvinnohat, till att börja med huvudsakligen teoretiskt. Siri såg sin karriär som yrkeskvinna förstörd och tycks alltmer ha tappat intresset för det gemensamma kärlekslivet.

I slutet av juli 1885 återvände Strindberg till konstnärskolonien Grez-sur-

Loing, där han särskilt umgicks med den radikale målaren Karl Nordström. Bland Nordströms och senare makarna Strindbergs närmaste umgänge på pensionatet var två danskor, målarinnan Sophie Holten, som bl.a. målade ett porträtt av Strindberg, och den 20-åriga Marie David, radikal och intelligent 'pojkflicka', som Strindberg 1886 skulle porträttera i komedien *Marodörer*, i omarbetad skick kallad *Kamrater*. Strindberg blev mycket road av att diskutera med Marie David, och säkerligen finns en hel del av deras diskussioner återgivna i komedien, t.ex. detta samtal ur andra aktens början:

Axel

Hör du Abel, du som har ett manligt förstånd och som man kan resonera med, hör du, säg hur det känns att vara fruntimmer! Är det så förskräckligt?

Abel *skämtsamt*.

Ja naturligtvis! Det känns som att vara neger.[...]

Axel

Abel, har du verkligen aldrig något behov av att älska en man?

Abel

Så dum du är!

Axel

Har du aldrig funnit någon?

Abel

Nej. Det är så ont om män.

Lite senare i komedien har Axel och Abel en uppgörelse, utan alla affekter:

Axel

Kanske du har älskat mig på ditt vis, efter som du ville skilja mig och Bertha.

Abel *rullar en cigarett*.

Älskat! – Jag undrar hur det skulle vara att älska? Nej, jag kan inte älska; jag måtte vara lytt – för det glädde mig att se på er, till den lyttes avund stack mig i brand. – Kanske du har älskat mig?

Axel

Nej på min ära! Du var för mig en trevlig kamrat, som råkade vara klädd som kvinna; du gjorde aldrig intryck av att tillhöra ett annat kön; och kärleken, ser du, kan och får endast existera mellan individer av olika kön...

[...]

Axel

Nå, men var då i Herrans namn lite älskvärdare, och styr inte ut er, så att man måste tänka på strafflagen, när man ser er.

Abel

Tycker du jag är så ryslig då?

Axel

Ja vet du, det får du ursäkta! Men du är förfärlig!

Parallellen Elin Abel och Marie David är närmast övertydlig. Den med förståelse och viss beundran skildrade Abel är unik bland Strindbergs skildringar av lesbiska eller "tribader", eftersom Strindberg här försöker ge en förklaring. Hon har blivit 'en karl' eftersom det snart inte finns några verkliga män (i *Marodörer* hälsar doktorn i pjäsen bl.a. författaren Wilmer: "God dag små flickor, hur har ni det? [...] Nej vad säger du, är det en herre? Jag ber om ursäkt, jag tog honom för ett fruntimmer.")²² Axel i pjäsen är i många stycken en ironi över Strindberg själv som i sin solidaritet med hustrun låtit sig förvekligats, kamma ner håret och gå med armband. Vid denna tidpunkt försökte han för att stärka sin självkänsla som man efter hustruns ointresse lägga sig till med olika typiskt manliga attribut och later. Det är ett typiskt önsketänkande när han något senare i dramat *Fadren* gör sitt alter ego till martialisk ryttmästare.

Det livliga umgänget med Nordström och danskorna fick ett plötsligt avbrott i slutet av november 1885. Genom brev från Nordström till hans fästmö kan vi följa hela förloppet.²³ Strindberg framförde en dag till Nordström att Sophie Holten var ursinnig för att han under en middag på pensionatet skulle ha låtit sällskapet förstå "att hon och David stode i otillåtligt förhållande till hvarann" och att hon var frestad att skjuta ner honom för detta. Vid bordet skulle Strindberg sagt att han tyckte om alla kvinnor, utom de som "lefde i skändligt förhållande" till varandra, varvid Nordström skulle ha fixerat Holten. Nordström förnekade själva förloppet, och skriver att han aldrig tänkt något sådant, mycket mindre talat om det, men tillägger: "Har hon dåligt samvete?" Det förefaller ändå klart att detta var den allmänna, om än outtalade meningen i den skandinaviska konstnärskretsen. Nordström vägrade i fortsättningen att umgås med danskorna, och ger i ett brev förklaringen:

Jag kan nämligen ej stå ut med att se det David-Siri'ska hånget utan att få kväljningar.

Kring julen blev det en brytning mellan Marie David och Strindberg och ett stort gräl mellan honom och Siri, vid vilket Nordström tog Strindbergs parti. Brytningen mellan Strindberg och Marie David lappades hjälpligt ihop, men från detta tillfälle tycks hon ha uppfattat sig som den som skulle rädda Siri ur det sviktande äktenskapet. Sedan de båda danskorna lämnat Grez i januari 1886 – enligt rykten på grund av en skandal beträffande deras tjänsteflicka – tycks Marie David regelbundet ha brevväxlat med Siri. I april råkade Strindberg hitta

några av dessa brev, i vilka Marie uppenbarligen uppmanade Siri till skilsmässa. Han skrev David ett ursinnigt, nu försvunnet brev, men bad senare Siri släta över utbrottet.²⁴ Fortfarande i juni 1886, då också Strindberg lämnat Grez, tar han Siri och danskorna i försvar mot de angrepp Nordström och de andra gamla konstnärsvännerna riktade mot deras liv.²⁵ Ännu har han uppenbarligen den mer förstående syn som han demonstrerar i de citerade exemplen ur *Marodörer/Kamrater*, som han började skriva i augusti detta år.

Otrohetsfantasierna och dess slutresultat: den lesbiska familjen

Den växande kylan i äktenskapet från Siris sida får Strindberg att börja söka en förklaring. Han ansätter hustrun i svåra stunder för att få henne att avslöja en älskare. Själv vänder hon sig till en schweizisk läkare som förklarar sig övertygad om att Strindberg är sinnessjuk, något som också Marie David hävdar i sina brev till Brandes.²⁶ Under arbetet med brevvolymer *Han och hon* börjar Strindberg misstänksamt granska deras äktenskaps historia. Han blir besatt av tanken att hans barn inte skulle vara hans utan en okänd älskares. Misstankarna blir en besatthet, som hos Ryttmästaren i dramat *Fadren*. I augusti 1887 ansöker makarna om officiell skilsmässa samtidigt som Strindberg besvär sin vän Pehr Staaff i Stockholm att bekräfta misstankarna:

Låt se nu att du är en man, och icke trolös mot ditt kön som de andra fittorna [...] Siris otrohet, ett rent moraliskt brott, av avskyvärd natur för dess möjliga följder – skall naturligtvis motiveras genom min svaghet.²⁷

Det förefaller inte som om Strindberg ännu misstänkt något förhållande mellan Siri och Marie David, även om han som Göran Rossholm påpekat redan i ett brev i oktober 1885 säger sig känna till rykten från teatern att Siri intresserat sig för flickor. Något sexuellt förhållande mellan väninnorna har med all sannolikhet inte heller förekommit vid denna tid. Hatet mot David väcks av hennes roll som äktenskapssplitrare och som hämnd försöker han i juli 1887 få Carl Larsson att skaffa fram uppgifter om skandalen med tjänsteflickan i Grez för att sätta fast det danska paret hos den danska polisen:

Något jag gärna såg helst den djefligare av de båda damerna ännu förföljer min hustru med kärleksbrev och anmaningar att överge man och barn. – Vill ingen så skall jag ta hela rasket på mig och då skall här statueras tillvaron af manshatande tribader, som nu av den fåkunniga hopen tillskrives en oren fantasi (som vanligt).²⁸

Det framgår av Davids brev till Brandes att Strindberg verkligen anmälde paret till olika myndigheter, också till danska polisen inför familjen Strindbergs flyttning till Danmark hösten 1887. Innan dess hade Strindberg på franska börjat

författa sin försvarsskrift mot anklagelserna om sinnessjukdom: *En dåres försvarstal*. Det är först i denna han tolkar Siris smeksamhet mot andra kvinnor som tribadism och därför ett ytterligare indicium för hennes otrohet, enligt den för tiden typiska kopplingen mellan horor och lesbiskhet.

År 1889 återvände Strindberg till Stockholms skärgård och började skriva romanen om den nästan kvinnligt förfinade övermänniskan intendenten Borg och hans undergång. Familjen kom strax efter, men som förberedelse inför en slutlig skilsmässa flyttade makarna isär i slutet av året därpå.²⁹ Nu fick Strindberg till sin förskräckelse verkligen uppleva det han i *En dåres försvarstal* säger sig i värsta fall ha fruktat. Marie David kom resande från Frankrike och intog hans plats hos Siri och i hennes sängkammare, om än kanske inte sexuellt, och som "styvmor" för hans barn. Den upprörde fadern hemställde hos myndigheterna med stöd av sina vänner från Grez om att barnen skulle skiljas från modern eftersom hon hyste en kvinna av dåligandel. I maj beslöt också det lokala kyrkorådet att Marie David genom myndigheternas försorg skulle skiljas från allt umgänge från Siri, såvitt hon skulle ha barnen i sin vård. Genom att flytta till annan ort undvek Siri ett ingripande och Marie David stämde Strindberg, bl.a. för ärekränkning. När målet blev aktuellt avstod Strindberg med hänsyn till barnen från att driva sin sak och förklarade sig skyldig genom ombud. I detta säkerligen första målet i Sverige om lesbiskt samboende gav domstolen uppenbarligen Strindberg moraliskt rätt: av Marie Davids begärda skadestånd om 1 000 kronor för ärekränkning ansåg domstolen endast 50 kronor vara skäligt.

Har man rätt att definiera Marie David som lesbisk trots att hon själv alltid frenetiskt förnekade det? Vi vet naturligtvis ingenting om hennes sexuella utlevelse, men sannolikt är Strindbergs bild av henne i *Kamrater* som pojkflickan eller den traditionella 'manliga' partnern, *butchen*, i ett lesbiskt förhållande ganska riktig. Hon hade genom åren flera samboförhållanden med kvinnor men visade så vitt man vet aldrig något intresse för någon man. Hon flyttade efter domen med Siri och barnen till Finland och ingick i familjen till slutet av sitt liv, med ganska svåra alkoholproblem.

Siri kan däremot inte rimligen definieras som lesbisk, om man med detta menar en manifest läggning. Hon stämmer däremot möjligen bättre med den äldre traditionen av den feminina partnern i ett lesbiskt förhållande, *femmen*, som väl låter sig uppvaktas men också har kärleksförbindelser med män. Så skildras hon också av Strindberg själv i vivisektionen "De perversa" 1894 (här i svensk översättning):

För de unga flickorna är det svårare att dra gränsen mellan perversitet och vänskap. Härvidlag fortsätter de att vara adolescenter, och där snuddar last och oskyldigaste önskningsar vid varandra. Riskerna, bristen på tillfällen, blygheten inför motsatta

könet förleder dem ofta att söka någon de kan sätta i stället och som de överger när mannen kommer, förutsatt att de inte tillhör de predestinerades kategori. Men ve den äkta man som en vacker dag upptäcker att han gift sig med en sådan och inte har krafter och brutalitet nog att bryta sönder den föraktliga bojan.

Den är emellertid svår att upptäcka. Den kan vara gömd hos en förtjusande kvinna, mer kvinna än andra; tidvis kärleksfull, strålande mor när det bär till, tokig i män, kokett till ytterlighet. Men ett framträdande drag brännmärker henne; hon är omedveten i sin last, talar öppet om den fast utan att röja sig; och i det ögonblick hon känner sig avslöjad skyndar hon att kompromettera sig med en man, dock utan att det kan bevisas. Precis lagom för att väcka äkta mannens svartsjuka och dämpa ner de farliga ryktena!

Bugrar i teorin och i verkligheten

Striden med Marie David förstärkte några av Strindbergs ofta använda schabloner. De som inte ville stödja honom i hans kamp eller stödde 'kvinnoligan' ansåg han vara svikare av sitt kön eller bugrar.³⁰ Samma pejorativa beskyllning hade han använt redan vid Giftas-striden när han i brev kallar meningsmotståndaren Ibsen pederast. Ett typiskt exempel är doktor Borgs uttalande i första kapitlet av *Svarta fanor*:

Hon spar på sin skönhet genom att hålla mannen i celibat, men den dag hon vill slänga honom, så anklagar hon honom för impotens; alla ungherrarne vittna med, [...] Zachris är den första att vittna falskt, för han är buger.³¹

Romanfiguren Zachris i *Svarta fanor* och lille Sackris i *Götiska rummen* har som bekant främst Gustaf af Geijerstam som modell, men får i den förstnämnda romanen ibland uppträda som Strindbergs alter ego. I dessa fall är han starkt skakad av homosexualiteten hos andra. Det är sannolikt inte Strindbergs mening att framställa Zachris som homosexuell, utan bara som en intrigant svikare av sitt kön. Romanfiguren doktor Borg, ursprungligen hämtad från *Röda rummet*, gör i *Götiska rummen* liknande uttalanden om män som hyllar kvinnliga författare:

– Detta är pederasti eller självkränkning [...] Ni har ju förlorat all självkänsla som män, då ni känner er under; och efter ni känner er underlägsenhet, så är ni väl underlägsna då!³²

Teoretiskt tog Strindberg kring 1890 starkt avstånd från såväl "tribader" som "bugrar", men samtidigt som han fördömde Siris vänskap med en förmodad tribad träffade han åtminstone en uttalat homosexuell man och umgicks nära med flera unga män vars homoerotiska läggning han var ganska klart medveten om. Den öppet homosexuelle var den tidiga aktivisten, redaktören och riksdagsmannen Victor Hugo Wickström i Östersund, som han sökte upp på sin

svenska resa sensommaren 1891.³³ Det förefaller som om Strindberg var angelägen att pumpa Wickström på så många upplysningar om den homosexuelles liv som möjligt. Som Matthew Roy påpekar i sin avhandling antydde Wickström å sin sida i den artikel i *Jämtlandsposten* som mötet resulterade i att han hade mött en själsfrände: "Han tryckte varmt min framsträckta hand, såg in i mina ögon med ett trohjärtat, jag vill icke säga beundrande uttryck, och tog plats helt nära mig." Strindbergs upprördhet över skrivsättet ledde till att han i brev till Bengt Lidforss förnekade händelsen och betecknade artikeln som ett falsarium. I vivisektionen medger Strindberg emellertid sitt livliga intresse för frågan:

Jag gjorde klart för honom att saken var mig ovidkommande intill den stund då mina intressen kränktes. Men för att ge honom revansch bad jag honom om en förklaring av fenomenet.

- Det är som det är. Var och en kommer till jorden som han är.
- En direkt fråga, om ni tillåter? Är mannen för er ett surrogat för kvinnan?
- Å nej, inte alls! Äga en kvinna är ingenting just, det passar för bönder; men att kuva en man, se det ger en otrolig känsla av makt.
- Det finns alltså en filosofi i det där!

Bland de bisexuella unga männen som vid denna tid hörde till Strindbergs närmaste beundrare hörde bl.a. den 23-årige Bengt Lidforss. Till dem får man kanske också räkna Ola Hansson, som många år senare i en minnesartikel insinuant framhöll Strindberg intresse för unga män:

Då jag var 11 år yngre än Strindberg, ser man att han ville ha tag i min person och min själ och vänja mig vid att dirigeras av honom. Denna läggning för herrskap har han, så vitt jag vet, gjort gällande gent emot många unga män, – särskilt ivrig i att värna dem mot kvinnor.³⁴

Fortsättningen av artikeln visar att det är homosexuellt intresse han antyder. Även om Strindberg knappast själv aktivt sökte unga män är det påtagligt att han inte avvisade deras uppvaktning. Ola Hansson själv, som i novellsamlingen *Sensitiva Amorosa* 1887 var nästan lika tidig som Strindberg att skildra homosexuell förälskelse, beskrivs av sina vänner, eller f.d. vänner som en enda femininitet. Adolf Paul skriver i sin dagbok om Hansson och dennes hustru Laura Marholm: "Han är qvinna, så när som på könsorganet, och hon man, med samma undantag".³⁵

Strindberg tycks ha lärt känna Lidforss genom den unge författaren Birger Mörner. Mörner beskriver i *Den Strindberg jag känt* hur han i sin tur 1890 som bildskön 23-årig student blir introducerad hos Strindberg genom den homosexuelle Gustaf Fredriksson:

Jag minns intet från den kvällen mer än min förvåning över Strindbergs underbara mun.[...] Han hade trott att jag skulle vara mycket äldre, nu var det synbarligen just min ungdom, som kom honom att fatta intresse för denna unga valp, vars uppriktiga beundran och hängivenhet säkert lyste ur dess ögon.³⁶

En vink om hur Strindberg uppfattade Mörners dyrkan får man av den ironiska dedikation som han skrev på ett porträttfoto som han samma år skänkte Mörner: „Till unge Mörner från Gubben Antinous/ eller/ Den s.k. Jack Uppskäran“. Sex år senare infogade han i ett brev till Torsten Hedlund ett hemligt meddelande som skulle ”öppnas och läsas när det händt B.M. något märkligt! Ej förr!” Under en skyddande lapp står:

Birger Mörner kommer att sluta på de anklagades bänk om han ej nog öfvervakar sina dåliga böjelser.

I Berlin

Sedan Ola Hansson hösten 1892 lockat över Strindberg till Berlin kom som bekant denne att samla kring sig på den lilla vinstuga som han döpte till ”Zum schwarzen Ferkel” en lysande samling skandinaviska och kontinentala författare och konstnärer, bl.a. den 24-årige Stanislaw Przybyszewski, den 29-årige Edvard Munch och Bengt Lidforss. Strindbergs närmaste vapendragare eller ”famulus” blev den med Munch jämnårige svensk-finske författaren Adolf Paul. Ola Hansson, som inte följde med till Ferkeln, beskriver i den tidigare nämnda artikeln vinstugan som ett tillhåll för homosexuella: ”Denna läggning var mycket starkt uppe i detta tidsskede [...] Efter att Strindberg var borta, kommo åtskilliga personer till oss, som berättade, i vilka kretsar han blivit sedd.”

Przybyszewskis bisexuella eller homoerotiska läggning har antytts av Strindberg och förnekas inte heller av Przybyszewski själv. Han svärmade först för Strindberg och överförde därefter sin dyrkan till Munch som fann den besvärande.

Adolf Paul dyrkade i sin tur sin ungdomsvän Jean Sibelius. Pauls andra bok, efter ett självbiografiskt första försök i Strindbergs efterföljd, handlar bl.a. om homosexualitet: om förförelse av skolpojkar och om en ungtar som tar livet av sig efter falska beskyllningar om homosexuell läggning.

Den 23 februari 1893 besökte Strindberg tillsammans med en läkare ur Ferkelkretsen med en poliskommissarie som guide den Tuntenball, som anordnades årligen under polisens uppsikt. Att döma av Strindbergs skildring av balen i ”Les pervers” följde också Adolf Paul med vid besöket. Strindberg har senare även skildrat besöket i romanfragmentet *Klostret* och i *Götiska rummen*. 1894 i ”De perversa” försöker han finna orsak till de manliga gästernas läggning:

I början tyckte jag anblicken av tre hundra personer i kostym och mask inte var nånting märkvärdigt. Allt förlöpte i ordning och med en viss anständighet. Men i det ögonblick maskerna föll och man såg att damerna var idel män blev det intressantare.

Gesterna, rörelserna, blickarna, och ett visst sätt att fånga uppmärksamheten påminde om kvinnan.

Där fanns utpräglade män, trogna älskarinnor, med svartsjuka och allt det där, där fanns de blandade, och de prostituerade eller professionella.

De flesta var till yrket frisörer, kypare, badmästare.

Här alltså, hos underklassen, tycktes fenomenet uppträda som en yrkessjukdom som rätt och billigt är enär arbetarklassens seder tillåter en större frigjordhet i umgänget mellan könen. Frisörers och badmästares vidrörande av människokroppen agerade här som förspel och tillfället som gör tjuven.

Vad kyparna beträffar så var förklaringen kanske nattvak, dryckjom och spritångor, frestelser från gästernas sida, yppad läglighet, och bristen på kvinnor i klientelen.

I versionen i *Klostret*, skriven efter Infernotidens religiösa kris, ser han istället den homosexuella läggningen som ett ödets straff för oskyldiga människor:

Det är ett straff för okända synder, och det är icke last man kallar, eller vållust, ty de se ut som bannslagna och äga en otrolig förmåga att icke se polismannen och hans gäster, som slagit sig ner vid ett bord mitt för salens kortända, där alla paren måste förbi. [...]

Förälskade synas de flesta, men rent psykiskt; de äro fästade vid varandra med en outgrundlig sympati, och samma par dansar alla danserna med varandra, lämna varandra icke ett ögonblick. Trogna i döden, och svartsjuka. [...]

På den kvinnliga avdelningen, där kvinna dansade med kvinna, syntes framför allt en ståtlig dam, skön, distingerad, väl klädd, utan kostym, och vilken förde sig med en värdighet som en hovdam. Ur hennes verkligt ädla drag lyste ärbarheten, smärtan över något hon ej visste, när hennes blickar följde en ung strålande blondin. [...] Martyrium även där: självupppoffring, trohet, alla dygder mitt i lasten!

När de gingo ifrån detta helvete, bibehöll han intrycket av något oförklarligt som varken patologi eller psykiatri kunde lösa, och det ohyggliga fann han ligga däri: att det gick så allvarligt till – och att det var så anständigt!

I 1894 års version nämner Strindberg en slutrepliken av sin ointresserade ”suspekta vän”: ”Vad är det för märkvärdigt med det? En maskeradbal där männen i brist på damer är kvinnor.” Med den suspekta vännen avser Strindberg troligen Adolf Paul.

Pauls intresse för pederastin förefaller ha gjort Strindbergs misstänksam. I augusti 1893 noterar Paul i dagboken att Strindberg beskyllt honom för att ha en pederastisk relation till en nordisk vän i Berlin. Han tillägger att Strindbergs ”misstankar styrktes af att jag i går berättade om några flickhistorier – det var naturligtvis endast päderasternas vanliga ’skyddsreklam’ ”. Paul klagar över att han kommer att gå till historien som pederast i Strindbergs Gröna säck och menar att Strindberg med samma logik borde räkna sig själv som pederast.³⁷

I ett brev till Paul rörande Lidforss i juni 1894 återkom Strindberg till saken: ”derjemte har han konstaterat vissa rykten om Dig som Du känner!”³⁸ Som framgått ovan hade Strindbergs utpekande gått Paul djupt till sinnes. Hans motbeskyllning kom inte öppet utan i förklädd men lätt genomskådad form i romanen *Mit dem falschen und dem ehrlichen Auge* 1894, som han i det längsta försökte undanhålla Strindberg. Det är i denna nyckelroman som Strindberg för första gången avhånas som ”en enda oerhörd andlig feminitet”. När Strindberg till slut fick tag i boken blev hans svar ursinnigt:

Din lilla lort och tallriksslickare,
Som jag drog upp ur dyn! Din falskhet är större än Lidforss', och din slafsjal närde
instinktivt hat till allt det stora.

Att du är buger som man säger tror jag Du känner och talar som en qvinna fast du
har lemmar som en hanlig slaf. [...]

Min nästa bok skall bli: En Bугers psykologi.³⁹

Efter Inferno

Infernokrisen vid 1890-talets slut innebar ju framför allt en religiös åter-
omvändelse hos Strindberg. Han upplevde sina sorger och olyckor som straff
för begångna synder och ville försona sig med sina fiender. Hans moralsyn
närmade sig åter ungdomens bigotteri.

De första åren efter Inferno tillbringade han i den då lilla universitetsstaden
Lund. I den depressiva stämning i vilken han 1904 förberedde *Svarta fanor*
kallar han i förarbetena Lund en sodomithåla. Det är också uppenbart att han
i Lund umgicks med ganska många yngre homosexuella eller bisexuella män.⁴⁰
I den religiöst betonade boken ”Legender” återberättar han också som bevis på
”makternas” tuktan ett för Bengt Lidforss pinsamt möte med en tydliga pro-
stituerad man i Oslo, en berättelse som denne berättat honom i förtroende.⁴¹

De bittra böckerna *Götiska rummen*, *Svarta fanor* och *Blå böckerna* tillkom i
samband med djupa depressioner vid den formella skilsmässan från tredje hus-
trun Harriet Bosse 1904 och vid den slutliga brytningen 1907-08. Strindberg
upplever på nytt hur han förlorar hustru och barn och anklagar omvärlden för
deras medverkan, i första hand de som fanns med redan 1891-92 och som han
nu också ger skulden för den sista skilsmässan. Ett huvudmotiv i *Svarta fanor* är
Strindbergs alter ego Falkenströms strid för sina barn skildrad i form av bittra
och delvis förvrängda minnen från 1890-talets kamp mot Marie David, t.ex.
vädjandet till Ellen Key om hjälp. I huvudsak är bokens motiv kampen mot de
verkliga eller nominella ”bugrarna” (oavsett kön).

Fruktan för sonens återkomst

Det finns emellertid ett viktigt motiv i *Svarta fanor* som återgår på senare tid,

där Zachris i romanen drabbas av verkliga 'bugrar'. Uppenbarligen är bakgrunden personlig för Strindberg. Den 3 december 1900 antecknar han i sin Ockulta dagbok att jungfrun berättat att "Herr Sgs son sökte i går":

Jag blef vettskrämd och grubblade öfver hvad som händt. Hur återseendet skulle bli. [...] På hemvägen mötte jag två unga män med bedröfligt utseende som jag trodde vara *han*. Som jag icke sett Hans sedan 1892 kunde jag ej känna igen honom. Det var bland det rysligaste jag upplefvat. Hemkommen väntade jag honom så att jag slutligen förnam honom i rummet. Så led jag igenom förmiddagen; då kom min bror-son Gustaf och misstaget klargjordes. Men intrycket satt kvar till qvällen. (kunde stå i sammanhang med besöket hos G. af G. der jag måste sällskapa med hans ohysade söner)

Strindberg hade länge oroat sig för hur hans son Hans skulle komma att uppfostras i ett "sodomithem". En återklang av detta finns i en episod i *Götiska rummen* (som vanligt smyger han in sina egna erfarenheter i olika karaktärer):

Denna väninna började lägga sig i barnens uppfostran. Flickan kortklippes och gossens hår fick växa långt, allt för att utplåna olikheten mellan könen. Men när gossen fick lida smälek för detta sin kvinnliga yttre, och när fadren märkte att sonens instinkter började förkvinligas, blev han rädd; tog en sax och klippte av håret. När modren fick se det, föll hon i raseri:

- Skall icke en mor få uppfostra sina barn? skrek hon.
- Hon skall så f-n heller, och inte uppfostra bugrar.⁴²

Strindberg hade som han noterar i dagboken inte sett sin högt älskade son sedan denne var en liten pojke. Sannolikt hade han dock fått höra andras omdömen om honom, kanske sådana som det som har bevarats i en anteckning från 1917:

Hans Strindberg hade fantastiskt, mamsellaktigt tal, hade mycket vilda idéer, var förfärligt beskedlig och snäll.⁴³

I *Svarta fanor* får Zachris uppleva samma skräck inför återseendet med den han misstänker vara sin länge saknade son som den Strindberg redovisar inför sin förmodade son:

Närmare kommen befanns det vara en ung man eller en upprämd yngling, vilken var obekant med stället och syntes söka något. Han tittade uppåt villorna, letande det rätta.

Zachris erfor något obehagligt, oklart, oroande. [...] Han hade fått hjärtklappning, och satt som bakkunden på stolen.

I romanen visar det sig verkligen vara sonen från första skilsmässan, återvänd från Amerika (jfr Finland), 18 år gammal (ungefär Hans ålder 1904). Zachris

reagerar med för läsaren oförklarligt avståndstagande och kör iväg honom på själva julafton:

Denna påflugna drummel därute var en gång en ängel, som Zachris burit under sjukdomen; det var hans enda odödlighet, emedan han icke trodde på någon annan.

Senare finner han sonen nyanställd på sin egen arbetsplats, i intim samvaro med en homosexuell kollega till honom själv, vilket paradoxalt nog leder till att han förlorar sitt arbete. Han är också nu övertygad om att sonen är frukten av den förra hustruns otrohet. Sonens homosexualitet anser han inte påverkbar:

Nå, detta var ohjälpligt, men han måste rädda sitt namn; att rädda ynglingen från den grop han gått ner i, det var omöjligt, ty i detta fallet syntes en fatalitet råda som icke kunde bekämpas. Han hade haft kamrater som i ungdomen visat konträra drifter, senare gift sig, men återfallit likafullt.⁴⁴

Han blir rädd av sin advokat att muta sonen att byta namn, med risk att senare ändå bli utsatt för utpressning.

Hela historien återspeglar tydligt Strindbergs rädsla för att finna ende sonen homosexuell, solkande hans namn genom oblyga homosexuella förbindelser.

Homosexuella i verkligheten och på teatern

Strindbergs första hänvisning till tidens mest kände homosexuelle, Oscar Wilde, och hans öde finns insmugen i "Misogynie et gynolatrie" 1895 i en antydning om Przybyszewskis bisexualitet:

Jag vet en äkta man, som är förtjust över sin hustrus snedsprång. Den är för honom en krydda, försäkrar han, och jag tror honom på hans ord, emedan hans profil påminner mig om den hos en alltför känd skriftställare på andra sidan kanalen.⁴⁵

År 1905, året efter *Götiska rummen*, utkom Wildes *De Profundis* i svensk översättning. Strindberg bevarade exemplar visar genom understrykningar och kommentarer med vilket intresse han läst Wildes ångerfulla skildring av sina egna "förvillelser".⁴⁶ Två av de förstrukna partierna lyder:

jag var ett så typiskt barn av min tid, att jag i min perversitet och för denna perversitets skull vände det goda i mitt liv till ondo och det onda till godo.⁴⁷

Ur Shakespeares sonetter hämtar han, kanske till sin egen skada, hemligheten om hans kärlek och gör den till sin egen;⁴⁸

I *En blå bok I-II* återkommer Strindberg flera gånger till Wilde som frestare och kritiserar Shakespeare som förledare av Wilde.

Den moralistiska syn som han här lägger på Wilde och sin beundrade föregångare Shakespeare lade han inte på huvudpersonerna i flera av de historiska dramerna som tillkom några år dessförinnan. Tidigare strindbergsforskare, som Gunnar Ollén, har länge undvikit att se de homosexuella komponenterna hos dramernas Gustav III, Kristina och Karl XII, trots att just dessa drag ofta tagits upp när skådespelen getts på teatern. Jag har tidigare i det första numret av *lambda nordica* 1989 ("Karaktären Gustav III", ss. 146-161) diskuterat Strindbergs ganska nyanserade, förstående och öppna syn på främst rollfiguren Gustav III:s homosexualitet och även hans nära och personliga samarbete med kända homosexuella skådespelare som August Palme och Anders de Wahl. Matthew Roy utreder också andra inslag av homosexuella motiv i Strindbergs historiska skriftställarskap i sin nyutkomna avhandling. Det skulle föra för långt att här fortsätta denna diskussion. Ett av de sista inslagen om homosexualitet i Strindbergs dramatik återfinns i det misantropiska kammerspelet *Spöksonaten* 1907. Här liksom i *Svarta fanor* framstår hemliga homosexuella relationer som ett av många exempel på tidens och människornas uselhet och förfall. Exemplet ingår i Studentens demaskering av husets gäster och hela världen, efter vilken den oskyldiga Fröken inte längre orkar leva:

Det kommer över mig ibland ett rasande begär att säga allt vad jag tänker; men jag vet att världen skulle störta samman om man vore uppriktig. – Jag var på en begravning häromdagen... i kyrkan – det var mycket högtidligt och vackert! [...]

Vid likkistans huvud stod en äldre vän till den avlidne, och han förde prestaven; [...] – Jag grät, vi gräto alla. Efteråt gick vi på ett värdshus... Där fick jag veta att prestaven hade älskat den avlidnes son... Och att den avlidne lånat pengar av sin sons beundrare... [...] – Det är vackert!¹⁴⁹

Även om Strindbergs slutrepliker om homosexualiteten är dystra, bör man inte förglömma att han tidigare åtskilliga gånger som en av de första i Sverige tagit upp frågan på ett positivt analyserande och förstående sätt. Genom Matthew Roys gedigna avhandling har vi nu också fått ett utmärkt instrument för att förstå homosexualitetens roll i Strindbergs författarskap och Strindbergs egen roll i den svenska homosexualitetsdebattens historia.

Litteratur (utöver verk som nämns i noterna)

August Strindbergs Samlade Skrifter (SS). Stockholm 1912-1920.

August Strindbergs Samlade Verk (SV). Stockholm 1981-.

August Strindbergs Brev (Brev). Stockholm 1948-2001.

Noter

- 1 Även Knut Lundmark tar i sin bok *Strindberg Geniet – Sökaren – Människan* Stockholm 1948 ss. 306-311 upp kvinnliga drag hos Strindberg, bl.a. med utgångspunkt från tidens uppfattning av dikotomin manligt-kvinnligt hans "hysteriska rop efter barnen".

- 2 *Min Strindbergsbok* Stockholm 1930 s. 90. Texten finns också i den äldre *Strindbergsminnen och brev 1915* och i litterärt omskriven form redan i *Med det falska och ärliga ögat* (1894/1895).
- 3 *Social-Demokraten* 12 maj 1914; hela Réjas resonemang tillsammans med Karl Nordströms livliga instämmande återges i Göran Söderström *Strindberg och bildkonsten* Stockholm 1972 s. 397.
- 4 Brev 1793.
- 5 "trop garçon, trop peu fille" (SV25: 316); jfr också Roys avhandling kapitel 2.
- 6 SV16:227f.
- 7 Det uteslutna stycket återges i Matthew Roys följande artikel.
- 8 SV16:59.
- 9 SV20:178f.
- 10 Att historien verkligen hade en verklighetsbakgrund, i så fall sannolikt erfarenheten med Linck, stöds av vännen Knut Wicksells uttalande (se Matthew Roys följande artikel). Historien om skandalen i Uppsala går dock snarare tillbaka på det när novellen skrevs aktuella Mecklenburgska målet i Uppsala 1882-85; jfr *lambda nordica* 1/1998 ss. 31-38.
- 11 Om det första målet enligt S.L. 18:10 år 1872 och osäkerheten om hur man skulle agera se Söderström (red) *Sympatiens hemlighetsfulla makt* ss. 84-90.
- 12 "Kvinnohatare" var vid denna tid den gängse, mera vårdade beteckningen på en homosexuell man. Om Fredriksson se vidare *Sympatiens hemlighetsfulla makt* passim.
- 13 Brev 446, 21 maj 1882.
- 14 Brev 653, 2 september 1883.
- 15 Brev till Claes Looström 7 november 1883, brev 696. Skytteanum är en gammal institution för retorik i Uppsala, men namnet skall givetvis här tolkas "skytt i anus".
- 16 Om Lundström se vidare *Sympatiens hemlighetsfulla makt* ss. 95-103.
- 17 Brevet återges i sin helhet i Matthew Roys artikel.
- 18 Novellen beskrivs utförligare i Matthew Roys artikel.
- 19 SS41:252. Uttalandet läggs i Zachris mun: det är ett sällan observerat faktum att denna romanfigur inte bara är en nidsbild av Gustaf af Geijerstam utan också ibland tjänar som Strindbergs eget alter ego i romanen.
- 20 Jfr vidare *Strindberg och bildkonsten*, passim.
- 21 SS55:122.
- 22 SV28:130.
- 23 Jfr vidare *Strindberg och bildkonsten*, ss. 116-121.
- 24 Brev från Marie David till Georg Brandes 24 april 1886, Brandes brevsamling, Det kongelige Bibliotek, Köpenhamn.
- 25 Brev till Carl Larsson 7 juni 1886, brev 1242.
- 26 Karin Smirnoff, *Strindbergs första hustru* Stockholm 1925, s. 243.
- 27 Brev 1429, 5 augusti 1887.
- 28 Brev 1426.
- 29 En laglig skilsmässa krävde att makarna dessförinnan en viss tid varit särboende.
- 30 Den äldre formen av bög. Som Fredrik Silverstolpe påpekat använder Strindberg ibland termen också om kvinnor, som i ett brev 21 juni 1891: "Fröken David är en buger, (jag har förintat sodomitbref från henne till Fru Strindberg!)" (Brev 2224). Silverstolpe har dock en annan mening om sambandet buger – bög. Jfr *lambda nordica* 1:2000.
- 31 I originalutgåvan ändrade Strindberg och förläggaren ordet buger till den omskrivande

synonymen "sådan", en bland homosexuella själva vanlig omskrivning för de mer explicita beteckningarna (jfr Arne Nilsson *Såna och riktiga karlar* Göteborg 1998). Det torde vara det första kända svenska belägget för denna interna term.

32 SS40:59.

33 Om Wickström se *Sympatiens hemlighetsfulla makt* s. 162f.

34 Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 26 juni 1920.

35 Dagboken i handskriftsamlingen, Uppsala universitetsbibliotek.

36 *Den Strindberg jag känt* Stockholm 1924 s. 11f.

37 Historien behandlas i kapitel 4 av Matthew Roys avhandling.

38 Brev 2816.

39 Brev XXII:S407, 31 juli 1894.

40 Lundaprofessorn i astronomi Knut Lundmark, även lidelsefull strindbergssamlare, återger i sin ovan citerade bok ett uttalande av ett sannolikt lundensiskt ögonvittne: "Det inträffade för ett tjugtal år sedan att jag av en bortgången vördad vän, vars vederhäftighet står över varje tvivel, fick den bestämda uppgiften att Strindberg under senare delen av sitt liv visat homosexuella tendenser." Lundmark framhåller dock att han i Strindbergs litterära produktion inte kunnat finna något som ens med god vilja kunde tolkas som någon dragning åt homosexualitet. (S. 299)

41 Se *Strindberg och bildkonsten* s. 318f.

42 SS40:182

43 Upppteckning av länsassessorn René Ahrenberg 1917 i december, Ulrichs samling, Handskriftsavdelningen, KB.

44 SS40:252.

45 SS27:641.

46 Strindbergsbiblioteket, Strindbergsmuseet.

47 Svenska förstaupplagan s. 33.

48 A.a. s. 82.

49 SS45:206f.

Göran Söderström blev 1972 docent på den biografiska avhandlingen *Strindberg och bildkonsten* och har författat en rad arbeten om August Strindberg. Som universitetslärare i konstvetenskap har han varit verksam vid universiteten i Stockholm och Lund. Åren 1973-1990 var han chef för Strindbergsmuseet i Stockholm. Sedan 1977 är han forskningssekreterare vid Kommittén för stockholmsforskning och sedan 1995 chefredaktör för *lambda nordica*.

Strindberg and homosexuality is a biographical sketch around Strindbergs personal connection with and view about homosexuality and contemporary gays and lesbians, built on his literary works and letters.